

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ ТРУДОВИХ КОЛОНІЙ ТА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Андрухів О.І., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
проректор з соціально-виховної роботи
ПВНЗ «Івано-Франківський університет права імені Короля Данила»

У статті розкриваються правові засади діяльності дитячих трудових колоній та їх місія в процесі боротьби з дитячою безпритульністю та злочинністю. На підставі статистичних архівних матеріалів визначаються основні групи злочинів та причини їх скоєння неповнолітніми. Вказуються основні історико-правові засади розвитку радянського законодавства та місце в ньому норм, що регулюють права неповнолітніх і борються з дитячою безпритульністю. Основний акцент у дослідженні робиться на дитячій злочинності в західних областях УРСР.

Ключові слова: дитячі колонії для неповнолітніх, карально-профілактичні заходи, злочинність неповнолітніх, дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, кримінальна відповідальність, радянське право.

В статье раскрываются правовые основы деятельности детских колоний и их миссия в процессе борьбы с детской беспризорностью и преступностью. На основании статистических архивных материалов определяются основные группы преступлений и причины их совершения несовершеннолетними. Указываются историко-правовые основы развития советского законодательства и место в нем норм, регулирующих права несовершеннолетних и борющихся с детской беспризорностью. Основной акцент в исследовании делается на детской преступности в западных областях УССР.

Ключевые слова: детские колонии для несовершеннолетних, карательно-профилактические мероприятия, преступность несовершеннолетних, детская беспризорность, детская безнадзорность, уголовная ответственность, советское право.

Andruxhiv O.I. LEGAL STATUS OF CHILDREN LABOR COLONIES AND PREVENTION OF CRIMINAL UNEMPLOYMENT IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE IN THE LIVEST DECADE

The article reveals the legal foundations of the activity of children colonies and their mission in the process of combating child neglect and crime. Based on statistical archival materials, the main groups of crimes and the reasons for their commission by minors are determined. The main historical and legal bases for the development of Soviet legislation and the place in it of norms regulating the rights of minors and struggling with child abandonment are indicated. The main focus of the study is on child crime in the western regions of the Ukrainian SSR.

Key words: children colonies for minors, punitive and preventive measures, juvenile delinquency, child neglect, criminal responsibility, Soviet law.

Постановка проблеми. Проблема дитячої безпритульності та дитячої злочинності не є новою для сучасної країни. Рівень дитячої злочинності залежить як від соціально-економічних, так і політичних обставин. Чим вони нижчі, тим вищий рівень злочинності. Особливої уваги дослідників заслуговує радянський досвід боротьби з дитячою злочинністю та причинами, що її провокували, – безпритульність та бездоглядність неповнолітніх.

Наукова актуальність дослідження зумовлюється як відсутністю подібних наукових праць, так і потребою розкриття теоретико-правових засад радянського законодавства, яке було нормативним за своїм характером. Окрім того, радянське

право було прикладом ідеологічно сповненого законодавства, яке нівелювало основні права і свободи громадян і встановлювало чіткі межі відповідальності за скоєні правопорушення. Особливо складною була ситуація із дотриманням прав неповнолітніх осіб, особливо тих, які скоювали злочини. Зростання злочинності серед неповнолітніх, в основному серед безпритульних, відбувалося внаслідок загострення соціальної кризи та наслідків Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці І. Андрухіва, Я. Кондратьєва, П. Михайленка, Р. Подкура, І. Пихалова, С. Уліцького та ін.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на негатив та ідеологічну заангажованість радянського законодавства, його дослідження є актуальним навіть у наш час, оскільки дозволить уникнути характерних помилок та недоліків. Окрім того, радянський досвід боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю був ефективним, особливо в плані організації діяльності виховних закладів для неповнолітніх, особливе місце серед яких займають дитячі трудові колонії.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення особливостей застосування карально-профілактичних заходів для подолання дитячої злочинності та запобігання безпритульності та бездоглядності в західних областях УРСР у перші повоєнні десятиліття через діяльність дитячих трудових колоній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі статистичними архівними даними динаміка злочинності серед неповнолітніх дітей у віці до 16 років за 1945 р. була такою (див. Табл. 1) [9, с. 24].

Наведені дані засвідчують, що загалом за всіма видами тяжких і найпоширеніших злочинів, які скоювали неповнолітні, спостерігалася відносна їх стабільність. Незначне зменшення притягнених до суду в III і IV кварталах порівняно з першими двома було зумовлене застосуванням Указу ПВР СРСР про амністію від 7 липня 1945 р.

Таблиця № 1

Види злочинів	Кількість неповнолітніх переданих до суду				
	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	Всього
Убивства	27	38	27	14	106
Тілесні ушкодження	20	17	19	19	75
Хуліганство	114	95	76	65	350
Грабунки	56	55	33	68	212
Крадіжки	663	739	672	684	2758
Порушення Указу ПВР СРСР від 28.XII.1940 р.	522	738	164	413	1837
Інші злочини	115	230	133	118	596
Всього:	1517	1912	1124	1381	5934

З метою поліпшення боротьби з дитячою злочинністю в органах прокуратури було організовано спеціальні групи. Визначено прокурорів і слідчих, які спеціалізувалися виключно на дитячій злочинності.

Кількість неповнолітніх у віці 12–16 років, переданих до суду за скоєні злочини, в 1945 р. проти 1944 р. збільшилася майже на 50%. Це пояснюється не стільки зростанням злочинності, скільки недостатньою роботою з боку органів прокуратури та міліції, як це було організовано в 1945 р.

У II півріччі 1945 р. кількість неповнолітніх, переданих до суду, уже зменшилася на 26,8% порівняно з I півріччям. Зокрема, убивств зменшилося на 36,9%, грабежів – на 9,9%, хуліганських проявів – на 19,2%, крадіжок – на 2,9%, серед інших злочинів відбулося зменшення на 27,6%. З усіх злочинів у II півріччі зросла лише на 2,7% кількість злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних пошкоджень [11, с. 37].

З огляду на ситуацію, що склалася, в УРСР було вжито низку заходів для запобігання дитячої безпритульності, що була основною причиною злочинності серед неповнолітніх. Так, значна робота з подолання дитячої безпритульності, бездоглядності та злочинності проводилася органами НКВС (МВС) УРСР через мережу дитячих трудових колоній (далі – ДТК) та виховних трудових колоній (ДВТК). До 15 червня 1943 р. на території СРСР і УРСР функціонували тільки ДТК, що діяли на підставі Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності» від 31 травня 1935 р. [4, с. 194].

У зв'язку з цим у структурі адміністративно-господарського управління НКВС СРСР було створено Відділ трудових колоній для неповнолітніх, який мав займатися організацією трудових колоній та приймальників-розподільників для неповнолітніх, визначати шкільну, виробничу та навчально-виховну роботу. У складі Відділу функціонували такі відділення: організаційне із сектором особового складу трудових колоній та приймальників-розподільників, навчально-виховне відділення із сектором обліку та розподілення дитячих контингентів, виробниче відділення із сільськогосподарським та промисловим секторами, відділення постачання та збуту, фінансово-планове відділення. У НКВС союзних республік у структурі адміністративно-господарського управління (відділу) теж було створено подібні Відділи [4, с. 194–195].

У зв'язку з реорганізацією було внесено зміни до ст. 11 Кримінального кодексу УРСР, згідно з якою для неповнолітніх, «звинувачених у скоєнні крадіжок, у застосуванні насильства, нанесенні тілесних ушкоджень, каліцтва, убивства або спроба вбивства» наступала кримінальна відповідальність із 12 років [2, с. 320]. За всі інші злочини кримінальна відповідальність наступала з 14 років [2, с. 322].

Відповідно було внесено поправки до КК УРСР, згідно з якими неповнолітній злочинець міг бути позбавлений волі від півроку (мінімальний термін) до 10 років (максимальний термін) з відбуванням покарання у ДТК. Смертна кара для неповнолітніх злочинців (до 18 років) КК УРСР не передбачалася [6, с. 34–46].

Головна мета трудових колоній полягала у «перевихованні безпритульних і бездоглядних дітей шляхом культурно-освітньої і виробничої роботи з ними із подальшим направленням на роботу в промисловість і сільське господарство» [5].

Таким чином, за час перебування неповнолітнього у ДТК він не лише мав виправитися як соціальна особистість, а й здобути відповідний фах для подальшої праці на благо суспільства.

ДТК умовно поділялися на колонії закритого і відкритого типів. У колоніях відкритого типу утримувалися так звані «важкі підлітки», які мали приводи в міліцію, систематично порушували дисципліну в дитячих будинках і за рішенням комісії приймальників-розподільників та дитячих будинків були направлені в трудові колонії на перевиховання, а також неповнолітні, які мали першу судимість за скоєні дрібні злочини.

У колоніях закритого типу в умовах суворого режиму утримувалися неповнолітні злочинці віком від 12 до 18 років, які мали дві й більше судимостей.

Тут зазначимо, що до початку німецько-радянської (Великої Вітчизняної) війни через 50 наявних на той час ДТК пройшло понад 155 тис. підлітків у віці від 12 до 18 років, з яких понад 68 тис. були направлені судами, а понад 86 тис. відносилися до категорії «важких» підлітків [5].

Оскільки головним завданням трудових колоній було перевиховання працею, то в усіх було організовано виробничі майстерні, в яких вироблялися товари широкого вжитку.

У кожній колонії діяла система шкільної освіти, де 12–16-річні вихованці здобули здебільшого початкову освіту. А щоденна виробнича практика у виробничих майстернях давала їм можливість здобути і певну робітничу фахову спеціальність, завдяки якій вони могли заробити собі на прожиття після звільнення з колонії.

15 червня 1943 р. прийнято Постанову №659 РНК СРСР «Про посилення боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством». У ній, зокрема, вимагалось від НКВС СРСР до уже «наявних трудових колоній, в яких утримуються діти і підлітки, засуджені судами, організувати в 1943 році трудові виховні колонії для утримання у них безпритульних і бездоглядних дітей, а також дітей і підлітків, неодноразово помічених у дрібному хуліганстві та інших незначних злочинах, довівши в 1943 році загальну кількість місць у всіх колоніях НКВС СРСР для неповнолітніх до 50000» [2, с. 341].

Отже, вище радянсько-партійне керівництво, пропонуючи НКВС СРСР довести кількість неповнолітніх у трудових колоніях до 50 тис., не лише мало намір вжити кардинальних заходів із подолання дитячої безпритульності та запобігти зростанню дитячої злочинності, а й використати їхню дешеву робочу силу для виготовлення різних видів продукції у виробничих майстернях, що діяли при кожній колонії.

Відповідно, 21 червня 1943 р. нарком НКВС СРСР видав два накази: №0246 «Про організацію відділів (відділень) по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю і про створення трудових виховних колоній НКВС» та про запровадження погодженої з Наркоматом юстиції СРСР і Прокуратурою СРСР інструкції «Про порядок направлення і терміни утримання неповнолітніх у трудових виховних колоніях НКВС СРСР» [5].

Перший наказ став основою для створення спеціалізованих підрозділів у справах неповнолітніх в апаратах кримінального розшуку НКВС СРСР, НКВС союзних і автономних

республік, УНКВС країв та областей. Вони називалися відділенням по боротьбі з дитячою злочинністю і хуліганством. Начальники цих відділень одночасно були заступниками начальників відділів кримінального розшуку, що підкреслювало особливу важливість роботи із попередження правопорушень підлітків та боротьбу зі злочинністю загалом, зокрема й неповнолітньою [8, с. 16–17]. Наприклад, наказом №00382 НКВС УРСР про затвердження штатів УНКВС Станіславської області від 4 квітня 1944 р. у відділенні боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю налічувалось 13 працівників [1, с. 149].

Згідно з Інструкцією «Про порядок направлення і терміни утримання неповнолітніх у трудових виховних колоніях НКВС СРСР» направленню в ДТВК підлягали такі категорії підлітків віком від 11 до 16 років:

а) безпритульні, які втратили батьків або тимчасово прожили без них і не мали постійного місця проживання;

б) затримані за хуліганство, дрібні крадіжки та інші незначні злочини у разі, якщо порушення кримінальної справи визнавалось недоцільним;

в) вихованці дитячих будинків, які систематично порушували внутрішній розпорядок і дезорганізували нормальний процес навчання і виховання у дитячому будинку [5].

Офіційне запровадження нового типу дитячих колоній вимагало й відповідних організаційних змін. Тому на базі наявного до 15 червня 1943 р. Відділу колоній для неповнолітніх у структурі Управління виправно-трудова колоній ГУЛАГу було створено самостійний Відділ НКВС СРСР по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю (ВБДББ), начальником якого призначено Ф. Леонюка, який до війни був заступником начальника ГУЛАГу. Цим же наказом було затверджено штати ВБДББ у кількості 70 осіб, положення про ВБДББ, у структурі якого організувалися відділення: організаційне, навчально-виховне, виробниче, забезпечення, планово-фінансове, обліку, санітарне і секретаріат, а також затверджено дислокацію ДТВК (загальною наповнюваністю на 30 тис. осіб) і ДТК для неповнолітніх злочинців (на 20 тис. осіб). Наповнюваність кожної колонії мала становити від 150 до 1500 осіб [3].

У ДТВК вихованці утримувалися до виповнення їм 16 років, якщо на час досягнення 16 років підліток не освоїв якийсь певний робітничий фах, то йому продовжували термін перебування в колонії ще на один рік.

До кінця 1945 р. кількість дитячих колоній на території УРСР зросла до 8, із яких 3 були в статусі трудових колоній на 1200 місць, зокрема: в Одесі (для хлопців) на 500 місць, у Львові (для дівчат) на 400 місць, у с. Куряже Дергачівського р-ну Харківської області (для хлопців) на 300 місць; а 5 у статусі виховних трудових колоній на 1750 місць: у м. Буча Святошинського р-ну Київської області (для дівчат) на 200 місць; у с. Таганча Канівського р-ну Київської області (для хлопців) на 400 місць; на ст. Привільна Солонянського р-ну Дніпропетровської області (для хлопців) на 350 місць; у с. Якушинці Вінницького р-ну

Вінницької області (для хлопців) на 350 місць та в с. Ново-Жиланівське Аврівського р-ну Сталінської області (для хлопців) на 250 місць. На кінець 1945 р. у ДТК і ДТВК загалом утримувалося 2141 неповнолітній [9, с. 6], а станом на 1 травня 1946 р. – 2590 осіб, з яких 1140 утримувалися в ДТК, а 1450 – у ДТВК (із них 221 дівчина) [11, с. 11]. Оскільки ДТВК для дівчат була лише в м. Буча, то на початку 1946 р. розпочалася робота з облаштування такої ж колонії у Львові на 250 місць.

Водночас не було місць у ДТК для понад 3 тис. позбавлених волі неповнолітніх, яких тимчасово утримували в тюремних слідчих ізоляторах та на пересильних пунктах [11, с. 11]. Більшість із них була згодом направлена до ДТК за межами України, а тих, кому виповнялося 16 років, розміщено у виправно-трудо-вих колоніях для дорослих.

У всіх названих вище колоніях, що знаходилися на території України, до вихованців в обов'язковому порядку, крім засвоєння шкільної навчальної програми, застосовувалась і «виховна трудотерапія».

Водночас через різні причини мали місце й втечі з дитячих колоній. Наприклад, упродовж 1945 р. втекло 1143 вихованців, із них: із Тагачанської – 245, Бучанської – 144, Якушинецької – 332, Одеської – 4, Привільнянської – 418 вихованців [9, с. 47–48]. Головними причинами втеч були: невдоволення побутовими умовами, якістю харчування, навчально-виховним процесом, конфлікти з педагогами, майстрами виробничого навчання, вихователями, а також потягом до «свободи».

На кінець 1947 р. у ДТК і ДТВК перебувало 5694 «педагогічно і соціально запущених» неповнолітніх, а ще 2 тис. очікували направлення до ДТК, оскільки три додаткові колонії перебували в стадії створення [10, с. 8].

Необхідно зазначити, що для кількісного зростання в 1947 р. рядів вихованців дитячих колоній були як відповідні умови, так і резерви. Зокрема, за даними інформаційних довідок МВС, обкомів і облвиконкомів станом на 15 лютого 1947 р. із-під патронату втекло 1082 дітей, а 2439 дітей покинули батьки. У зв'язку з голодом термінового розміщення в дитячих будинках потребувало 27 тис. дітей, а для понад 500 тис. дітей необхідно

було організувати щоденні безплатні обід [10, с. 8].

Висновки. Таким чином, статистичні дані засвідчують, що наприкінці 1950-х років як в УРСР, так і в західних областях спостерігається тенденція до зменшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми у віці від 12 до 18 років, а серед тих злочинів, які скоювалися, показники в західних областях були у 2–3 рази меншими, ніж в інших регіонах України. Сприяло цьому кілька причин. По-перше, традиційні уклади минулого, аграрний характер областей та обласних центрів за винятком Львова, який і давав основний відсоток усіх показників, пов'язаних зі злочинністю неповнолітніх. По-друге, діяльність дитячих трудових колоній, що перетворилися на основні центри соціалізації неповнолітніх безпритульних дітей, а також тих, хто скоїв незначні злочини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія міліції Івано-Франківщини: 1939–2009: у 3 т. Том 1: Становлення (1939–1941) і відновлення (1944–1946) діяльності. Наукова монографія / за заг. ред. д. і. н., доц. І.О. Андрухів. Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. 388 с.
2. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Т. 2: 1926–1945 рр. / П. Михайленко, Я. Кондратьєв. К.: Генеза, 1997. 412 с.
3. Петров Н.В. История империи «Гулаг» URL: <http://www.pseudology.org/GULAG/>.
4. Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.) / 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ. К.: Міжнародний благодійний фонд «Видавництво СФЕРА», 2008. №28. С. 189–204.
5. Пыхалов И. Как НКВД издевался над детьми URL: <http://stalinism.ru/elektronnaya-biblioteka/velikiy-obolganiiy-vozhd-lozh-i-pravda-o-staline.html?start=11>.
6. Уголовный Кодекс УССР. Официальный текст с изменениями на 1 июня 1942 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. М.: Юридическое издательство НКЮ ССР, 1942.
7. Улицкий С.Я. Борьба с преступностью в период Отечественной войны. Учебное пособие по уголовному праву и криминологии / Улицкий С.Я.; Науч. ред.: Корчагин А.Г. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2000. 28 с.
8. Фильченков Г.И. Обеспечение контроля за поведением несовершеннолетних, осужденных условно и к лишению свободы с отсрочкой исполнения приговора: Учебное пособие. М.: ВНИИ МВД России, 1995. 144 с.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3655. 49 с.
10. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 331. 29 с.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 332. 42 с.